

ANALÝZA METÓD HODNOTENIA APLIKOVANÝCH V RODINNEJ VÝCHOVE

ANALYSIS OF ASSESSMENT METHODS APPLIED IN FAMILY EDUCATION

Lenka Pasternáková

Ústav pedagogiky, andragogiky a psychológie, Katedra pedagogiky, FHPV, Prešovská univerzita v Prešove

Abstract:

In this paper we pay attention to methods that are applied in family education. Refine involved in methods of remuneration and punishment. In this context, we analyze the views of parents on rewards and punishments, which are used in the education of their children.

Key words:

Family, education, evaluation, reward, punishment.

Úspešná rodina sa vyznačuje veľkým úsilím a oddanosťou. Prílišná pracovná vyťaženosť sa však stáva čoraz častejším javom. Rodina je síce lepšie ekonomicky zabezpečená, je však nesmierne dôležité udržať rovnováhu, ktorá jej členom umožní stráviť spolu kvalitný čas. Niektorí rodičia sú mylne presvedčení, že mrhajú svojim drahocenným časom, keď ho trávia so svojimi deťmi. Nič nemôže byť ďalej od pravdy. Každá chvíľa strávená spoločne je krátkodobá i dlhodobá investícia do budúcnosti.

Poznanie jednotlivých vývinových etáp pomáha rodičom uplatniť účinnejší výchovný prístup. Rodičia vybavení znalosťou môžu lepšie predpokladať a očakávať budúce potreby detí, overiť si, či vykazované správanie korešponduje s vývinovým obdobím dieťaťa, a teda zodpovedá jeho veku. Môžu tiež účinnejšie komunikovať na psychologickú úroveň každého veku a uplatniť svoj vplyv tak, aby dieťaťu otvorili možnosti pre úspešné začlenenie do života (Balogová, 2010).

Rodina má výrazný vplyv na intelektuálne schopnosti a výkon v škole. Rodičia a starší súrodenci môžu veľmi ovplyvniť mladšie deti. V pokojnom prostredí, v ktorom sú knihy a vzdelávacie materiály vždy dostupné a kde prevláda postoj k životu, sa u dieťaťa už v rannom veku kladú dobré základy jeho budúcej intelektuálnej a školskej úspešnosti. Rodičia by nikdy nemali prenechať zodpovednosť za vzdelávanie svojich detí len škole. Učenie sa v detstve, vlastne vo veľkej miere závisí od postoja a konania rodičov.

Rodina je kľúčovým činiteľom pre rozvoj sebaúcty. Základy zdravej sebaúcty sa kladú v predškolskom veku v kruhu rodiny. Rodičovská autorita je dvojsečná zbraň, ktorá buď deťom poskytne osobnú istotu s primeraným a zdravým sebanapomínaním, alebo z nich urobí neistých, bojzlivých ľudí, čo si myslia, že úspech je len pre iných. Tento základný princíp zahŕňa uznanie výkonov dieťaťa, úprimné povzbudenie

a usmerňovanie pri úlohách, časté pripomínanie jeho pozitívnych činov a podporovanie pri dosahovaní rozličných cieľov (Kosturková, 2012).

V tejto súvislosti má nesmierny význam hodnotenie dieťaťa jeho rodičmi. Základným znakom výchovy dieťaťa v rodine je tiež bezpodmienečne prijatie dieťaťa. Lúbime ho také, aké je. Ale aj napriek tomu ho prostredníctvom hodnotenia, resp. odmeňovania a trestania usmerňujem, formujeme... Vtedy je veľký predpoklad, že dieťa je v tej rodine šťastné a umožňuje dieťaťu pochopiť jeho význam v rodine. V kontexte s hodnotením dieťaťa sú známe pravidlá, ktoré sú tiež určujúce pre fungovanie rodiny. Spomeňme venovanie pozornosti dieťaťu v každej situácii, vtedy keď ma to dieťa potrebuje; chcieť pomôcť dieťaťu, byť schopné akceptovať pocity dieťaťa, vedieť akceptovať to dieťa ako nezávislú osobnosť (Krajčová, Antoníčová, 2006).

Na to, aby rodina mala právo označiť svoju výchovu za dobrú, musí splniť veľa kritérií. Príchod dieťaťa do rodiny vyžaduje od rodičov, aby prestali myslieť egocentricky, aby si uvedomili, že pod ich rukou vyrastá nový človek, samostatná ľudská osobnosť, ktorú by mali čo najlepšie pripraviť do života, za ktorú sú zodpovední aj pred vlastným svedomím, aj v záujme dieťaťa musia modifikovať aj svoje myslenie, správanie, životný štýl (Kocová, 2009).

Dobrá výchova detí v rodine je vždy spojená aj so sebvýchovou rodičov, preto je veľmi náročná. Výchovy detí v rodine sa zúčastňujú rovnakým dielom obidvaja rodičia. Jeden na to nestačí. Dieťa pre svoj správny vývoj potrebuje mať vždy pri sebe model mužskej a model ženskej osobnosti. Príspevky otca a matky vo výchove sú navzájom nezastupiteľné. Vo výchove obidvoch pohlaví sú rovnako potrebné láska aj neha, citovosť matky, tvrdá ruka a racionálnosť otca.

V súvislosti s problematikou, ktorú riešime v príspevku, je dôležité upozorniť, že hodnotenie v rámci rodinnej výchovy máva aj vedľajšie účinky - fixuje človeka k vlastnej osobe a podporuje jeho egocentrizmus. Človek by sa preto nemal sústrediť iba na seba, ale vymedziť sa skôr zo závislosti na hodnotení druhými. V súvislosti s hodnotením uplatňovaným v rodinnej výchove je dôležité pripomenúť, že odmena a pochvala posilňuje viac než akýkoľvek trest. Sú však chvíle, kedy sa ani najtrpezlivejší vychovávateľ nedokáže obmedziť len na zvýšenie hlasu. Prípustné je však iba energicky s dieťaťom potriasť, odtiahnuť ho na bok a ihneď zasa pustiť. Deti sami považujú obvykle za najväčší trest „mlčanie rodičov“, dopad zákazu nejakej činnosti, ktorú považujú za prirodzenú súčasť svojho života (záujmové aktivity, sledovanie televízie a pod.), to sa však v rôznych podmienkach líši (Možný, 1990).

Aby *odmena* mala zamýšľanú účinnosť, je potrebné dodržiavať niektoré dôležité pravidlá jej použitia. Muhlan (1994) uvádza pravidlá, ktoré sú z motivačného hľadiska najdôležitejšie:

1. Bezprostredné spojenie pochvaly s vykonanou činnosťou

Zvlášť pre mladšie deti platí, že oddialenú pochvalu nechápu v súvislosti s chváleným správaním, pochvalu neprežívajú ako následok tohoto správania. Deti predškolského a aj deti školského veku sú doposiaľ orientované krátkodobo, ich prežívanie sa väčšinou týka predovšetkým prítomnosti.

2. Frekvencia pochvál

Najúčinnejšia stratégia pri motivovaní detí pochvalou za činnosť nie je v systematickom chválení každého správneho kroku na ceste k riešeniu. Optimálny prístup je postupné znižovanie frekvencie pochvál. To znamená, že na začiatku, keď dieťa začína

s niečím novým, je dobré motivovať ho pochvalami častejšie, postupne je však nutné frekvenciu znižovať tak, aby chválenie udržalo pôvodnú príťažlivosť.

3. *Intenzita pochvál*

Keď je rodič zvyknutý chváliť výkony dieťaťa s vysokou frekvenciou, musí zvyšovať intenzitu pochvál tak, aby si udržali dostatočnú hodnotu, a aby nezovšedneli. To je však uskutočniteľné len veľmi obtiažne. Preto je účelné „mať v rezerve“ širokú škálu intenzity pochvál, aby bolo možné dostatočne diferencovať reakcie na jednotlivé výkony a správanie sa dieťaťa.

Aby účinok *trestu* zodpovedal zámeru z hľadiska motivačného pôsobenia, je potrebné podobne ako u odmien dodržiavať pri jeho použití určité zásady:

1. *Presné stanovenie kritéria, za čo bude dieťa potrestané*

Táto zásada má všeobecnejšiu platnosť, ktorá vyplýva z rešpektovania potreby istoty a bezpečia. Náladovosť alebo nedôslednosť rodičov, ktorí raz priestupok potrestajú a inokedy nie, môže viesť k tomu, že dieťa stratí základnú istotu. Podobne v škole môže negatívne pôsobiť silno náladový učiteľ, ktorý „všetko odpustí“, pokiaľ má dobrú náladu, keď má náladu zlú, „neodpustí nič“. Reakcia na stratu istoty závisí od typu dieťaťa. Niektoré sa môže stať extrémne úzkostlivým, pokiaľ mu nie sú známe kritéria, podľa ktorých je trestané. Prenasleduje ho obava, že sa nechová správne, i keď sa neprevinilo. Iné dieťa si prestane tresty všímať, lebo v nich nevidí zmysel a postupne sa stáva nezvládnuteľným. Pri výchove by mali byť stanovené hranice, „kam až dieťa môže“. Keď prekročí túto hranicu, malo by si byť dopredu vedomé toho, že bude potrestané, prípadne, ako bude potrestané. Keď nie je hranica definovaná, dieťa neurotizujeme.

2. *Úmernosť trestu mierne nevhodného správania*

I keď sa táto požiadavka zdá samozrejmosťou, nie je vždy dostatočne rešpektovaná. Stáva sa to vtedy, keď je rodič ale aj učiteľ náladový, alebo trestá deti, ku ktorým má silnejší emocionálne zafarbený vzťah. Stáva sa tiež, že za jeden priestupok je potrestané jedno dieťa menej ako druhé. Vtedy rodič netrestá len sám priestupok, ale mierou trestu vyjadruje i celkový postoj k trestanému dieťaťu.

3. *Výber formy trestu*

Veľmi často je porovnávaný vplyv fyzických a psychických trestov. Psychické trestanie (chladné správanie, odopretie lásky a pod.) vyzerá na prvý pohľad humannejšie. Výskumami bolo zistené, že deti vychovávané psychickými trestami mávajú citlivé svedomie, ktoré môže byť až „príliš citlivé“, nepružné, spojené s trvalými pocitmi viny, úzkosti, s neistotou, spojené aj s neurotizmom.

Fyzické tresty, zvlášť neúmerne, sú ponížujúce a zvyšujú agresivitu dieťaťa. Niektoré výskumy naznačujú, že mierne fyzické tresty pri inak kladnom postoji rodičov k dieťaťu tento negatívny vplyv nemajú. Telesný trest prináša fyzickú a psychickú bolesť. Nie však nápravu. Naopak, produkuje sa ním záporné vlastnosti dieťaťa. Predstavuje pre dieťa prejav nadvlády, moci, sily, ktorý dieťaťu imponuje a vyvoláva v ňom sklon napodobňovať mocných, silných a agresívnych, a tým prekonáva vlastnú obmedzenosť, utlačenosť, slabosť. Telesný trest vyvoláva zlosť a túžbu po pomste a keďže dieťa si nemôže vyvršiť zlosť priamo na trestajúcich osobách, zameriava sa na náhradné objekty: mladších súrodencov, slabších spolužiakov, alebo na zvieratá, ktoré týra, alebo na veci, ktoré ničí.

Najhoršie následky pre dieťa má zosmiešňovanie dieťaťa, neakceptácia dieťaťa a odopieranie lásky dieťaťu. Rodičia s týmto štýlom výchovy často hrozia dieťaťu i za malé priestupky tým, že ho nebudú mať radi, dávajú mu to aj najavo navonok, že ho „nechcú“, že ho nemajú radi. Uplatňuje sa tu systematické zneužívanie silnej citovej viazanosti. Dôsledkom tohoto štýlu výchovy sa u dieťaťa vytvárajú stavy úzkosti, upevňuje sa v ňom skleslosť a apatia, malomyselnosť, pocit depresie z vlastnej nehodnosti, neschopnosti a bezcennosti. Dieťa má pocit, že ho prestali ľúbiť, a to je veľmi zlé. Začína si domýšľať, že je škaredé, nehodné, nemilované. Vzťahuje vinu na seba. Jeho sebahodnotenie hlboko klesá a jeho sebavedomie sa nevyvíja správnym smerom. V neskoršom veku tieto deti majú poruchy v sociálnej a emocionálnej oblasti. Nemajú súcit, nenávidia celý svet za všetky krivdy, nespravodlivosť, ktorých sa im dostalo. Samy uplatňujú tento vzor správania nielen vo vzťahu k dospelým, ale aj voči vlastným deťom. Iné deti zasa v neskoršom a dospelom veku sa nikdy nestanú dospelými. Deficit lásky a pozornosti z detstva sa snažia „vykompenzovať“ si neustálym vyžadovaním prejavov lásky zo strany svojho najbližšieho okolia.

Jednostranné prežívanie prísnych trestov fyzických i psychických vedie ku strachu, agresii a poškodzuje vzťahy k druhým ľuďom. Vysoká miera prísnych trestov je často prejavom bezradnosti a bezmocnosti, výchovného pracovníka i prejavom jeho nezvládnutej agresivity – prejavom výchovne neúčinným, ktorý vedie k opačným výsledkom, než aké boli zamýšľané.

4. *Trestanie prácou je ďalšia forma trestov*, ktorá síce bola už viackrát hodnotená ako jednoznačne nevhodná, ale je stále aplikovaná v rodinnej výchove, aj v škole. Tieto tresty sú nevhodné preto, že nepríjemný pocit z trestu sa rýchlo prenáša na druh práce, ktorý je ako trest ukladaný. Negatívny postoj môže pretrvávať i vtedy, keď sa od trestania prácou upustí.

Zákazy sú jednou z foriem trestov často používaných predovšetkým rodičmi. Ankety s deťmi ukazujú, že najčastejšie zákazy sa týkajú „pozierania na televíziu“, ďalej zákazy týkajúce sa toho, čo dieťa zaujíma (koníček, šport, atď.). Pokiaľ sa týka zákaz záujmu dieťaťa, môže sa stať, že dieťaťu upadne do apatie a dôsledkom je teda skôr zníženie motivácie než zvýšenie.

Ďalšou významnou charakteristikou je *dĺžka trvania zákazu* a oddialenosť zakázaného. Pre malé deti je úplne neprimerané a neúčinné zakazovať niečo, čo sa má stať o týždeň, a podobne neadekvátne je zakazovať niečo na takú dlhú dobu, že o nej dieťa nemá presnú predstavu.

Metóda prirodzených následkov je jedna forma trestu, ktorú je možné používať hlavne vtedy, keď sa dieťa zachovalo deštruktívne a agresívne. Tým, že dieťa musí urobiť nápravu, pociťuje na sebe negatívny dôsledok činu a pochopí lepšie dôvod, prečo sa nemalo daného činu dopúšťať.

K trestu nevyhnutne patrí i odpustenie. Dôležité je, aby rodičia mali pre svoje dieťa pochopenia, porozumenie, lásku a citový vzťah. Odpustenie nie je odmena, ale oslobodenie od napätia z očakávaného trestu. Predpokladom je, že dieťa svoju vinu oľutuje. Samozrejme vždy je treba zachovať zdravú mieru medzi dvoma krajnosťami, pretože neodpustiť znamená konať nevhodne a neľudsky a naopak všetko odpustiť znamená zase stratu autority. Tresty sú spornejším výchovným prostriedkom ako odmeny, hlavne preto, že pri nedodržiavaní uvedených zásad môžu viesť k rade vedľajších negatívnych účinkov, a to ako bezprostredných, tak dlhodobých.

Bušová (2009) a Matějček (1997), charakterizujú tresty ako motivačné činitele tým, že sú založené na strachu, ktorý sa môže pripojiť k celkovému konaniu, a nielen k tomu prvku, pre ktoré bolo dieťa potrestané; môžu pre ich nepríjemný citový stav navodiť nepochopiteľné a vyhybavé správanie; strácajú motivačný účinok, keď si dieťa na ne zvykne a prestane sa ich báť; vyvolávajú trvanlivé úzkostlivé stavy, ktoré môžu vyvolať neurózu a organické ochorenie; utvárajú nepríjemné zážitky, ktoré sú negatívne a asociované s chybami; vzbudzujú nedôveru k rodičom a vychovávateľom; ťažko zostaviť spoľahlivú mieru prísnosti trestov.

Tresty však majú aj svoje výhody v motivácii výchovy, môžu slúžiť ako odstrašujúce prostriedky; môžu slúžiť ako prostriedok disciplíny vo výchove a vzdelávaní; môžu byť veľmi účinné, ak sa objavia ako prirodzený následok, hneď po nežiadúcom čine, a ak sú použité v kombinácii s odmenou.

Odmeny, na rozdiel od trestov, v motivácii výchovy majú výhody v tom že vyvolávajú príjemné citové stavy; sú ideovo–motivačné prostredníctvom sugescie; sú príjemné, utvárajú záujem o oduševnenie v ďalšom konaní; pôsobia na seberealizáciu dieťaťa, utvárajú vyššiu, ale primeranú úroveň aspirácie; odmena je zo strany dieťaťa vyhľadávaná. Odmeny však môžu mať negatívny motivačný účinok ak motivujú dieťa získať nejakú hodnotu namiesto záujmu o samotné konanie; poskytujú pokušenie k podvodu.

V súvislosti s problematikou odmien a trestov uplatňovaných v rodinnej výchove sme uskutočnili prieskum, ktorého cieľom bolo zistiť názory a postoje rodičov na odmeňovanie a trestanie detí v rodine.

Prieskumu sa zúčastnilo 187 respondentov vo veku od 25 do 41 rokov. Rodičia respondenti mohli voľiť viac odpovedí z ponúkaných alternatív.

Z výsledkov, ktoré sme získali nás zaujalo, že 78 % respondentov - rodičov uviedlo, že pri výchove svojich detí používajú najčastejšie metódu vysvetľovania. Túto metódu považujú pri výchove za najúčinnnejšiu. Metódu odmeňovania a trestania uplatňuje 60% respondentov. Vzácná zhoda nastala pri odpovediach respondentov, ktorí uviedli, že problémy, ktoré sa vyskytnú v ich rodine riešia najčastejšie dohovorom. Rodičia väčšinou uvádzali, že sa nesnažia pri výchove svojich detí uplatňovať telesné tresty. Skôr sa snažia svojim deťom dohovárať a upozorňovať na dôsledky ich konania. Paradoxné boli odpovede až 88% respondentov, ktorí zastávajú názor, že pri výchove metódy trestania sú oveľa účinnejšie a prinášajú okamžitý efekt. 15% rodičov, ktorí sa zúčastnili prieskumu odpovedalo, že svoje deti netrestajú vôbec.

Až 95% respondentov odpovedalo, že odmeňuje svoje deti pravidelne, pričom často odmeňuje svoje deti 70% respondentiek - matiek, 35% respondentov – otcov podľa ich odpovedí odmeňuje svoje deti zriedkavejšie. Rodičia, ktorí sa zúčastnili prieskumu uvádzali, že svoje deti najčastejšie odmeňujú za dobré výsledky v škole, v školských súťažiach, za dobré správanie (64%). Pokiaľ ide o druhy odmien zo strany rodičov, tí najčastejšie preferujú v rámci rodinnej výchovy pochvaly, úsmev, pohladenie. Respondenti svoje deti najčastejšie (87%) trestajú za nevhodné správanie, neposlušnosť, odvrávanie, neporiadok a za zlé výsledky v škole. Respondenti rodičia za najúčinnnejší trest považujú zákaz obľúbenej činnosti (69%).

Paradigma výchovy a vzdelávania sa v súčasnosti mení. Rozpory súčasnej civilizácie sa prirodzene odrážajú i v systéme výchovy a vzdelávania na celom svete. Kríza súčasnej civilizácie a súčasných systémov výchovy a vzdelávania má základ v kríze hodnotových sústav, v kríze hodnotových orientácií. Táto kríza nespočíva ani tak

v nedostatku príslušných noriem, ako skôr v úpadku ich znalostí, porozumení a vážností, a následkom toho prirodzene v úplnom nedostatku pocitu ich záväznosti. Hodnotová neistota vyvoláva nechťiac hodnotový nihilizmus.

Možno práve preto sa v súčasnosti stále viac rodičov zaujíma o správnu výchovu svojich detí. Chcú vedieť, čo by mali svoje deti naučiť, aby dokázali v našom svete nájsť rovnováhu medzi ich vlastnými záujmami a tým, čo po nich vyžaduje spoločnosť. Rodičia si akoby začali uvedomovať, aká je ich rola vo výchove dôležitá, a že ju nemožno ponechať náhode, alebo sa riadiť len svojím inštinktom. Zisťujú, že výchovný úspech závisí od jasných cieľov a konzistentného prístupu, kedy uplatnia hodnoty, ktoré sami uznávajú a svoj osobný prínos k ich naplneniu.

PodĎakovanie

Pokiaľ je príspevok súčasťou riešenia grantovej úlohy, projektu..., uviesť názov agentúry, názov a číslo projektu. Pokiaľ sa na tvorbe podporných materiálov, technickom zázemí a pod. podieľali aj iní, ako spoluautori príspevku, môžete im vyjadriť svoje poďakovanie. (štýl: Normálny)

Literatúra

BALOGOVÁ, B. Model posúdenia životnej situácie rodiny. In: NAVRÁTIL, P., JANEBOVÁ, R. et al. *Reflexivita v posuzování životní situace klientek a klientů sociální práce*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2010. s. 157-195. ISBN 978-80-7435-038-2.

BUŠOVÁ, K. Porovnania a syntéza metód využívaných v klasickej a profesionálnej rodine. In: *Metódy hodnotenia v rodine a hodnotová orientácia detí*. Prešov: vydavateľstvo PU, 2009. ISBN 978-80-555-0100-0.

KOCOVÁ, N. Výchova k manželstvu a rodičovstvu v súčasnej rodine. In *Metódy hodnotenia v rodine a hodnotová orientácia detí. Zborník z vedeckého seminára*. Prešov: FHPV PU, MPC, s. 192. ISBN 978-80-555-0100-0

KOSTURKOVÁ, M. Možnosti využitia stratégie E-U-R v edukácii. In: *Pedagogické rozhľady*, roč. 21, č. 1 – 2, 2012. ISSN1335-0404.

MATĚJČEK, Z. *Jak a proč nás trápí děti*. Praha: Grada Publishing, s.r.o., 1997. ISBN 80-7169-587-4.

MATĚJČEK, Z. *Co, kdy a jak ve výchově dětí*. Praha: Portál, 1996. ISBN 80-7178-085-5

MOŽNÝ, I. *Moderní rodina*. Brno: Blok, 1990. 162 s. ISBN 80-7029-018-8

MUHLAN, C. *Bud' pokojná, mama!* Vrútky: Advent Orion, 1994. 146 s. ISBN 80-88719-08-9.

PASTERNAKOVÁ, L. – KRAJČOVÁ, N. *Štýly výchovy v rodine v kontexte s hodnotovou orientáciou detí*. Prešov: Vydavateľstvo PU, 2009. 178 s. ISBN 978-80-555-0003-4 .

STŘELEČ, S. a kol. *Kapitoly z teorie a metodiky výchovy*. Brno: Paido, 1998.

Adresa autorky**doc. PaedDr. Lenka Pasternáková, PhD.**

Ústav pedagogiky, andragogiky a psychológie, Katedra pedagogiky, FHPV, Prešovská univerzita v Prešove

Ul. 17. novembra 1, 081 16, Prešov

pasterl0@unipo.sk